

ARKADIUSZ BEREZA – GRZEGORZ SMYK (Lublin)

Stanowisko prawne urzędników administracyjnych i sądowych w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym

Wybuch i klęska powstania styczniowego przesądziły o ostatecznym zwycięstwie w polityce rosyjskiej tendencji centralistycznych i unifikacyjnych. Zmierzały one do zniesienia odrębności prawno-ustrojowych Królestwa Polskiego i jego organicznego zespolenia z Cesarstwem Rosyjskim. Podstawowym celem władz carskich w tym okresie stało się umocnienie państwowości rosyjskiej w Królestwie, a środkami unifikacja i rusyfikacja prawodawstwa, administracji, szkolnictwa i sądownictwa, a także ustroju społecznego i gospodarczego, choć wszystkie te dziedziny radykalnie różniły się od sytuacji w Rosji¹.

Początek epoki popowstaniowej przyniósł zasadniczą zmianę organizacji i funkcjonowania aparatu administracyjnego w Królestwie Polskim. Likwidacji uległy wszystkie władze centralne Królestwa, a poszczególne dziedziny zarządu administracyjnego podporządkowano właściwym resortowo ministerstwom w Petersburgu. Administracja terenowa została poddana reorganizacji według wzorów rosyjskich i stała się integralną częścią administracji terytorialnej Cesarstwa. Dziedziną, która zachowała najdłużej elementy odrębności ustrojowej i prawnej było sądownictwo Królestwa Polskiego, mimo że prace w kierunku ich likwidacji podjęto już pod koniec 1864 r. W toku dyskusji nad kształtem reformy sądowej i walki politycznej na wysokich szczeblach administracji rosyjskiej prace uległy znacznemu przedłużeniu, gdyż nowy ustrój sądownictwa oparty o wzorce z rosyjskich ustaw sądowych z 1864 r. wprowadzono w Królestwie Polskim z dniem 1/13 VII 1876 r. Wraz z unifikacją sądownictwa Królestwa Polskiego z systemem sądów Cesarstwa zli-

¹ Politykę władz carskich wobec kwestii polskiej w okresie powstania styczniowego szczegółowo przedstawiają monografie: S. Kieniewicz, *Powstanie Styczniowe*, Warszawa 1983; I. Koberdowej, *Wielki Książę Konstanty w Warszawie*, Warszawa 1962; F. Ramotowskiej, *Rząd carski wobec manifestacji patriotycznych w Królestwie Polskim w latach 1860-1862*, Warszawa 1971; Z. Stankiewicz, *Dzieje wielkości i upadku Aleksandra Wielopolskiego* Warszawa 1967 oraz M. Berga, *Zapiski o powstaniu polskim 1863 i 1864 roku*, t. I., Kraków 1898.

kwidowano ostatni naczelny organ resortowy Królestwa Polskiego – Komisję Rządową Sprawiedliwości².

Do urzędów i sądów wprowadzono język rosyjski i przybywających w znacznej liczbie z Rosji urzędników. Zmiana ustroju i form działania administracji i sądownictwa miała w opinii polityków rosyjskich skutecznie zahamować dążenia niepodległościowe narodu polskiego i sprowadzić ziemie Królestwa Polskiego do roli jednej z wewnętrznych prowincji Cesarstwa Rosyjskiego³.

Na straży nowego, *rosyjskiego porządku* w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym miał stać, w zamyśle zaborcy, wykwalifikowany i uposażony bezpośrednio przez państwo zawodowy korpus urzędników mianowanych, których stanowisko prawne było regulowane odrębnym ustawodawstwem składającym się na ich pragmatykę służbową. Podstawową cechą szczególnego statusu prawnego tych urzędników, w odróżnieniu od zatrudnianych w organach samorządowych urzędników tzw. służby obywatelskiej, był publicznoprawny charakter więzi łączącej ich z państwem. Wynikał on zarówno ze sposobu nawiązania i rozwiązania stosunku służbowego, jak i z rodzaju oraz zakresu praw i obowiązków urzędniczych, a także charakteru ponoszonej przez nich odpowiedzialności⁴.

² Przygotowanie reformy, polityczne jej przesłanki oraz przebieg prac legislacyjnych szczegółowo przedstawia A. Korobowicz, *Sądownictwo Królestwa Polskiego 1876-1915*, Lublin 1995, s.15-79; idem, *Przebieg prac legislacyjnych nad projektami reformy sądownictwa w Królestwie Polskim po 1863 r.*, Czasopismo Prawno-Historyczne, t. XXIX, 1977, z.2, s. 165-187. W. Witkowski, *Komisja Rządowa Sprawiedliwości w Królestwie Polskim 1815-1876*, Lublin 1986, s. 272. Akty prawne reformujące gruntownie ustrój sądownictwa w Królestwie Polskim zostały zatwierdzone przez cesarza Aleksandra II w dniu 19 II / 3 III 1875 r. i ogłoszone ukazem Senatu Rządzącego z 6/18 III 1875 r. Podstawowym aktem było postanowienie o zastosowaniu ustaw sądowych z 20 XI 1864 r. do Warszawskiego Okręgu Sądowego (dalej: postanowienie o zastosowaniu...) – *Zbiór Praw. Postanowienia i rozporządzenia Rządu w guberniach Królestwa Polskiego obowiązujące* (daj: *Zbiór Praw*), t.VI, Warszawa 1881, s.77-161. Scalony tekst dwujęzyczny z zaznaczonymi przepisami, które nie obowiązują w Królestwie Polskim zawierają *Ustawy sądowe obowiązujące w guberniach Królestwa Polskiego na mocy najwyżej zatwierdzonego 19 II / 3 III 1875 r. postanowienia o zastosowaniu ustaw sądowych z 20 XI 1864 r. do Warszawskiego Okręgu Sądowego*, t. I-IV i *Dodatki do ustaw sądowych obowiązujących w guberniach Królestwa Polskiego*, S.Petersburg 1875 (wydawnictwo M.B.Wolfa). Oryginał w języku rosyjskim znajduje się w urzędowym zbiorze *Sobranije Uzakonienij i Rasporiażenij Prawitielstwa izdawajemoje pri Prawitielstwujuszczem Senacie* (dalej: *SUiRP*), 1875, nr 20, st. 254.

³ S. Kutrzeba, *Historia ustroju Polski w zarysie*, Lwów 1920, t.III, cz. 1, s. 139-142; A. Korobowicz, W. Witkowski, *Ustrój i prawo na ziemiach polskich. Od rozbiorów do odzyskania niepodległości*, Lublin 1994, s. 79. Dążenie władz carskich do likwidacji odrębności administracyjnej Królestwa Polskiego pozostawało w ścisłym związku z procesami unifikacyjnymi wewnątrz imperium rosyjskiego. Objęły one także i te prowincje, które jak Wielkie Księstwo Finlandzkie nie przejawiały tendencji niepodległościowych. B. Szordykowska, *Rola języka rosyjskiego w planach unifikacji Finlandii z Rosją na przełomie XIX i XX w.*, Przegląd Humanistyczny, 1990, nr 1, s. 99-123; J. Kucharzewski, *Od białego do czerwonego caratu*, Warszawa 1990, s. 386-390.

⁴ H. Izdebski, *Historia administracji*, Warszawa 1997, s. 153 – 162; D. i J. Malcowie, *Historia administracji nowożytnej*, Kraków 1996, s. 107 – 110. Problematykę statusu urzędników służby obywatelskiej autorzy niniejszego artykułu pomijają jako wychodzącą poza ramy pracy i wymagającą odrębnego opracowania.

Zamierzeniem autorów tego opracowania jest przedstawienie i porównanie statusu prawnego dwóch, formalnie odrębnych grup zawodowych: urzędników administracji i sądownictwa, które – zgodnie ze słowami cara Aleksandra II – miały „*ręka w rękę reprezentować interes państwa rosyjskiego*”⁵ w spacyfikowanym po powstaniu kraju. Porównanie takie było możliwe, gdyż znaczna część przepisów pragmatyki służbowej w administracji i sądownictwie zawarta była w tych samych aktach prawnych. Ze względu na ograniczone ramy niniejszej pracy za przedmiot rozważań wybrane zostały podstawowe instytucje składające się na pragmatykę służbową stosowaną w administracji i w sądownictwie. Porównując status prawny obu tych grup zawodowych świadomie pominięto – jako wymagającą oddzielnego opracowania – kwestię odpowiedzialności urzędników cywilnych i sądowych, wzmiankowo również potraktowano aspekt niezawisłości sędziowskiej jak i specyfikę różnorodnych profesji w administracji i sądownictwie.

1. Pragmatyki służbowe. Do wybuchu powstania styczniowego tak administracja cywilna jak i sądownictwo w Królestwie Polskim, pomimo wysiłków rusyfikacyjnych podejmowanych przez władze carskie, zachowały narodowy charakter oraz odrębny od rosyjskiego status prawny i styl funkcjonowania⁶. Pragmatyka służbowa urzędników zatrudnionych w tych działach aparatu państwowego zawarta była w ustawie o służbie cywilnej w Królestwie Polskim z 1859 r. oraz w szeregu regulacji szczegółowych. W stosunku do urzędników sądowych funkcjonowały jeszcze nadal przepisy sięgające swoimi korzeniami nawet czasów Księstwa Warszawskiego⁷. Wraz ze stopniową unifikacją zarządu administracyjnego i sądownictwa z systemem organów Cesarstwa po powstaniu styczniowym przepisy te traciły zastosowanie, gdyż do nowo zatrudnianych urzędników administracyjnych, a od 1876 r. także sądowych, stosowano już przepisy rosyjskich ustaw: o służbie cywilnej i o orga-

⁵ Alkar [A. Kraushar], *Czasy sądownictwa rosyjskiego w Warszawie (1876 – 1915)*, Warszawa 1916, s. 2.

⁶ Historia państwa i prawa Polski, t.III, Od rozbiorów do uwłaszczenia, pod red. J. Bardacha i M. Senkowskiej-Gluck, Warszawa 1981, s. 364-368; L. Gorizontow, *Aparat urzędniczy Królestwa polskiego w okresie rządów Paskiewicza*, Przegląd Historyczny 1994 z. 1/2, s. 45-58; tenże, *System zarządzania Królestwem Polskim w latach trzydziestych-pięćdziesiątych XIX wieku*, Przegląd Historyczny 1985, z. 1, s. 711-731.

⁷ Ustawa o Służbie Cywilnej w Królestwie Polskim, *Dziennik Praw* (dalej: DPKP), t. 53, s. 69-217. Przed jej wprowadzeniem podstawowym źródłem ogólnych zasad przyjmowania kandydatów do służby cywilnej było postanowienie namiestnika z 12 IX 1816 r., które stawiło przed nimi wysokie wymagania zawodowe DPKP, t. 2, s. 225 i następne. W Ustawie o Służbie Cywilnej w Królestwie Polskim znajdujemy odesłania (art. 24, 58, 65, 78) do zatwierdzonej 10/22 IV 1856 r. organizacji władz sądowych, która jednak nigdy na terenach Królestwa Polskiego nie obowiązywała. Szeroko na ten temat, jak i innych projektów zmian organizacji sądownictwa: W. Sobociński, *Zapomniane prawo o organizacji sądownictwa w Królestwie Polskim z 1856 r.*, CPH, t. XXII, z. I, 1970, s. 111-150.

nizacji władz sądowych. Doprowadziło to ostatecznie w 1879 r. do uchylenia ustawy o służbie cywilnej w Królestwie Polskim z 1859 r.⁸

W odróżnieniu od stojącej na wysokim poziomie techniki legislacyjnej ustawy o organizacji władz sądowych z 20 XI / 2 XII 1864 r. znajdującej się w części 1 tomu XVI Zводу Praw Cesarstwa Rosyjskiego, rosyjska ustawa o służbie cywilnej nie miała charakteru jednolitego aktu prawnego. Stanowiła ona tylko uporządkowany przedmiotowo zbiór przepisów dotyczących urzędników cywilnych, które w 1837 r. zostały po raz pierwszy zebrane pod taką nazwą w III tomie Zводу Praw Cesarstwa Rosyjskiego. W późniejszych latach przepisy te były wielokrotnie nowelizowane i aktualizowane w kolejnych wydaniach III tomu Zводу Praw. Specyfiką rosyjskiej ustawy o służbie cywilnej było formalne utrzymanie w mocy regulacji, wywodzących się niejednokrotnie jeszcze z czasów Piotra I, które w drugiej połowie XIX w. faktycznie straciły swoje zastosowanie. W efekcie ustawa posługiwała się niejednolitą, często wręcz anachroniczną terminologią, która utrudniała jasną interpretację jej treści. Ponadto znaczna część jej postanowień była sformułowana w sposób kazuistyczny, co z kolei w wielu wypadkach prowadziło do występowania luk i sprzeczności nawet w sąsiadujących ze sobą przepisach⁹.

2. Klasy i rangi cywilne. Począwszy od roku 1722 cały aparat urzędniczy w Rosji był podzielony na klasy i rangi zwane czynami. Klasyfikacja wprowadzona ukazem Piotra I z dnia 24. I. / 4. II. 1722 r. w postaci „Tabeli o rangach” co do zasady utrzymała się aż do upadku caratu w 1917 r. „Tabela o rangach” składała się z czterech równoległych kolumn odnoszących się do odpowiednich pionów zarządu państwowego: służby cywilnej, służby wojskowej, służby morskiej i służby dworskiej. W każdym z tych pionów było 14 klas urzędów i 14 odpowiadających im rang, z których najwyższą była pierwsza, zaś najniższą czternasta. Każda ze służb określonych w Tabeli miała oddzielną hierarchię i nomenklaturę¹⁰.

Według pierwotnych założeń „Tabeli o rangach” wszyscy urzędnicy wstępujący do służby państwowej lub awansujący na wyższy urząd mieli równocześnie z posadą otrzymywać rangę cywilną odpowiednią do klasy zajmowa-

⁸ Ukaz Senatu Rządzącego z 30 I/11 II 1879 r., *Zbiór Praw*, t.XV, s. 61-63. W odróżnieniu od większości ukazów unifikujących prawodawstwo i zarząd Królestwa Polskiego z modelem istniejącym w Cesarstwie, ten ukaz nie zawierał choćby wzmianki o motywach uchylecia najważniejszego dla urzędników służby cywilnej aktu prawnego.

⁹ *Swod Zakonow Rossijskoj Imperii, t. III, Ustawy o służbie graždanskoj. Ustaw o służbie po opriedieleniju ot prawitielstwa* (dalej: USC w Cesarstwie), wydanie 1876 goda, Sankt Peterburg, passim; *Swod Zakonow Rossijskoj Imperii, t. XVI, cz. 1, Uczrieźdienie sudiebnych ustanowlienij*, wydanie 1892 goda, Sankt Peterburg, passim.

¹⁰ *Srawnitielnyj tabel czinow graždanskich s czinami wojennymi, morskimi i pridwornymi*, *Swod Zakonow, t. III...*, s. 216-218; E. Amburger, *Geschichte der Behördenorganisation Russlands von Peter dem Grossen bis 1917*, Leiden 1966, s. 54-56; Ł.E. Szepielew, *Otmienienija istorijej. Cziny, zwaniija i tituly Rossijskoj Imperii*, Leningrad 1977, s. 8-12.

nego stanowiska. Stąd też posiadanie określonej rangi cywilnej utożsamiano początkowo z klasą pełnionego urzędu. Ten z pozoru logiczny system klas i tytułów hierarchii urzędniczej uległ poważnym wypaczeniom już w drugiej połowie XVIII w., kiedy to nastąpiło oddzielenie rang od klas urzędów. Wprowadzono wówczas zasadę nadawania rang cywilnych w zależności od długości stażu służby urzędnika, bez względu na to czy obejmował on wyższe stanowisko w aparacie zarządu państwowego. W konsekwencji, rangi cywilne stały się w szczególnym rodzaju nagrody za długoletnią, nienaganną służbę urzędniczą. W następnym stuleciu polityka Mikołaja I i Aleksandra II doprowadziła do znacznego ograniczenia przyznawania czterech najwyższych rang wyłącznie na podstawie długości stażu służby. Przyznawano je tylko nielicznej grupie wyższych urzędników państwowych, piastujących kierownicze stanowiska należące do czterech pierwszych klas urzędów.

Stosowanie „Tabeli o rangach” w praktyce zrodziło pewne osobliwości w rosyjskiej hierarchii klas i tytułów urzędniczych. Formalnie było czternaście rang cywilnych, faktycznie tylko dwanaście, gdyż już w końcu XVIII w. przyjęto zwyczajowo pomijać przy awansie rangę trzynastą (sekretarz prowincjonalny) i jedenastą (sekretarz okrętowy). W rezultacie przestały istnieć także trzynasta i jedenasta klasa urzędów¹¹.

W obawie przed nadmierną ilością urzędników, którzy uzyskując ósmą rangę zgodnie z obowiązującą dotychczas regulacją – nabywali prawo do szlachectwa dziedzicznego, Mikołaj I zastrzegł je tylko dla posiadaczy czterech najwyższych rang cywilnych¹². Dla celów etykiety wszystkich urzędników podzielono na kilka kategorii w zależności od rangi i klasy piastowanego urzędu. Każdej z nich przypisano konkretny fason munduru, zaprojektowany w najdrobniejszych detalach oraz odpowiedni tytuł przetłumaczony z języka niemieckiego na rosyjski¹³.

„Tabela o rangach” zawierała tylko hierarchię rang i klas urzędów cywilnych. To, do jakiej klasy urzędów zaliczano konkretne stanowiska służbowe określano oddzielnie w statutach organicznych i etatach poszczególnych władz administracyjnych. W Królestwie Polskim nie występowały urzędy należące do dwóch najwyższych klas, zastrzeżone wyłącznie dla ministrów i kierowników urzędów centralnych w Petersburgu. Szczyt hierarchii urzędniczej w Królestwie stanowiły posady: generał-gubernatora – III

¹¹ Ponadto kanclerz, który pierwotnie był najwyższą pierwszą rangą i klasą cywilną, w XIX w. przestał być urzędem, a pozostał wyłącznie tytułem nadawanym wyjątkowo niektórym rosyjskim ministrom spraw zagranicznych do 1867 r. E. Amburger, *op.cit.*, s.57-60; Ł.E. Szepielew, *op.cit.*, s. 18-21.

¹² Ł.E. Szepielew, *op.cit.*, s.11-12, 21-22; R. Pipes, *Rosja carów*, Warszawa 1990, s. 136. E.Amburger, *op.cit.*, s. 59; L. Bazyłow, *Historia Rosji*, Warszawa 1985, t. II, s. 310-314.

¹³ Posiadaczy dwóch najwyższych rang należało tytułować „Wasze Wysokopriewoschoditielstwo”, III i IV rangi „Wasze Priewoschoditielstwo”, od V do VIII rangi „Wasze Wysokobogorodije”, zaś od IX do XIV rangi „Wasze Błogorodije”. Ł.E. Szepielew; *op.cit.*, s. 24-25; R. Pipes, *op.cit.*, s. 283.

klasy, gubernatorów – IV klasy oraz wicegubernatorów i naczelników powiatów – V klasy¹⁴.

Klasę urzędniczą sędziów i innych urzędników kancelaryjnych zaliczonych do korpusu urzędników sądowych określał art. 238 (wraz z dodanym do niego wykazem) ustawy o organizacji władz sądowych. Sędziowie pokoju oraz sędziowie sądów okręgowych i Warszawskiej Izby Sądowej (dalej: WIS) należeli do tej samej V klasy urzędniczej. Do wyższej IV klasy zaliczono starszego prezesa WIS oraz prezesów departamentów WIS i sądów okręgowych. Były to niezwykle wysokie klasy przyznawane ze względu na godność sędziego i zakres jego obowiązków. Znacznie niższą klasę posiadali niżsi urzędnicy sądowi np. sekretarze sądów (VII-VIII), ich pomocnicy (VIII-X), sekretarze wydziałów hipotecznych (IX), komornicy (VIII-X)¹⁵.

3. Powstanie stosunku służbowego. Nawiązanie stosunku urzędniczego następowało na podstawie jednostronnego aktu – nominacji. Poprzez nominację władza państwowa wyrażała swoją wolę jednostronnie, określając zarówno kompetencje jak i sposób postępowania urzędnika, który wstępując do służby nie mógł ich negocjować, a jedynie przyjąć bez żadnych zastrzeżeń¹⁶. Mianowanie urzędników cywilnych stanowiło kompetencję monarchy jako najwyższego zwierzchnika administracji państwowej. Jednakże ze względów praktycznych delegował on w większości to uprawnienie innym władzom zastrzegając dla siebie wyłączne prawo osobistego mianowania urzędników czterech najwyższych klas. Według rosyjskiej ustawy o służbie cywilnej mianowanie urzędników klasy V i VI stanowiło kompetencję ministrów i kierowników urzędów centralnych i następowało na wniosek naczelników zainteresowanych władz, zaś prawo mianowania urzędników klasy VII – XIV należało do ministrów i kierowników urzędów centralnych lub do gubernatorów i wicegubernatorów, w zależności od tego czy kandydat miał być zatrudniony we władzach centralnych czy gubernialnych lub powiatowych¹⁷.

Od tych reguł nieco odbiegała ustawa o organizacji sądownictwa, gdyż cesarz mianował wszystkich sędziów pionu ogólnego (a więc także sędziów

¹⁴ Etaty zarządów gubernialnych i powiatowych w guberniach Królestwa Polskiego z 19/31 XII 1866 r., *DPKP*, t.66, s. 225-241.

¹⁵ Art.238 ustawy o organizacji władz sądowych... i dodatek do tego artykułu zawierający wykaz urzędów sądowych, plac do nich przywiązanych, klas urzędu, munduru i praw do pensji emerytalnej... oraz postanowienie Komitetu do spraw Królestwa Polskiego z 29 V / 10 VI 1881 r. – *Zbiór Praw*, t. XIX, s. 283. W dotychczasowej organizacji sądownictwa hierarchia sędziów była znacznie bardziej zróżnicowana. Porównaj: *DPKP*, t. 19, Ogólna klasyfikacja urzędników cywilnych oraz mundurów dla tychże w Królestwie Polskim przypisanych z 11/23 V 1836 r., s. 37-41 i załączony dodatek w formie wykazu; *Pamiętna Książka sudebnego wiadomstwa gubernij Carstwa Polskiego na 1876 god*, Warszawa 1876, s. 198-200.

¹⁶ A. Okolski, *Wykład prawa administracyjnego i prawa administracyjnego obowiązującego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1880, t.I, s. 349; F. Kasparek, *Prawo polityczne ogólne*, Kraków 1877-1881, t. II, s. 700.

¹⁷ Art.179 USC w Cesarstwie – *Swod Zakonow*, t. III, s. 40-41.

WIS oraz wiceprezesów i sędziów sądów okręgowych należących do V klasy urzędniczej) na wniosek Ministra Sprawiedliwości. Sędziowie pokoju oraz prezesi zjazdu sędziów pokoju byli mianowani przez Ministra Sprawiedliwości w porozumieniu z generał-gubernatorem warszawskim. Natomiast niższych urzędników sądowych mianował właściwy prezes sądu¹⁸.

Przepisy rosyjskiej pragmatyki służbowej urzędników cywilnych i sądowych szczegółowo określały ogólne warunki mianowania, które musiał spełnić ubiegający się o posadę kandydat. Należały do nich: poddaństwo rosyjskie, odpowiedni wiek, poziom formalnego wykształcenia oraz niekaralność kandydata, co do której szczególne obostrzenia obowiązywały zwłaszcza urzędników sądowych¹⁹. Warunkiem ogólnym była także znajomość języka rosyjskiego.

Na bliższą uwagę zasługują trzy pierwsze warunki, gdyż odbiegały one od przyjmowanych powszechnie w ówczesnie obowiązujących pragmatykach urzędniczych innych państw europejskich.

Ustawodawstwo rosyjskie nie знаło pojęcia obywatelstwa w rozumieniu przynależności państwowej. Każdy mieszkaniec Imperium był poddanym cesarza i ten patrymonialny charakter stosunku ludności kraju do monarchy nie uległ zmianie aż do 1917 r. Mieszkańcy Królestwa Polskiego jedynie do 1864 r. zachowali odrębną przynależność państwową. Wraz z likwidacją odrębności ustrojowych Królestwa Polskiego po powstaniu styczniowym poddaństwo rosyjskie zostało w praktyce rozciągnięte także na jego mieszkańców²⁰.

Na stanowisko służbowe w administracji państwowej mógł być w zasadzie mianowany jedynie kandydat, który ukończył 16 rok życia. Osoby, które ukończyły 15 lat mogły być wprawdzie przyjęte do służby cywilnej, z tym jednak zastrzeżeniem, że dopiero z chwilą osiągnięcia lat szesnastu mogły one korzystać z praw i przywilejów wynikających z pełnienia służby. Tego przejściowego okresu nie wliczano również do stażu pracy, od którego zależała wysokość emerytury²¹. Znacznie wyższe wymagania co do wieku stawiano wobec urzędników sądowych. Warunkiem otrzymania nominacji na sędziego

¹⁸ Art. 19, 212-215, 218 ustawy o organizacji sądownictwa...; art. 72 postanowienia o zastósowaniu... W.H., *Wydziały hipoteczne powiatowe*, GSW z 1895 r., nr 41, s. 643.

¹⁹ Wykluczono osoby w stosunku do których prowadzone było postępowanie karne, skazane zostały na karę więzi lub surowszą oraz te, które pociągnięto do odpowiedzialności za przestępstwa zagrożone takimi karami i nie zostały z oskarżenia oczyszczone. Ponadto sędziami pokoju nie mogły zostać osoby wydalone na mocy wyroku sądowego ze służby cywilnej lub ze stanu duchownego za złe prowadzenie się, dłużnicy w stosunku do których ogłoszono upadłość i osoby pozostające pod kuratelą za marnotrawstwo – art. 201 ustawy o organizacji władz sądowych...

²⁰ Gwarantowała to konstytucja Królestwa z 1815 r. (art. 29 -DPKP, t. 1, s. 16), a po jej zniesieniu Statut Organiczny z 1832 r. (art. 21 – DPKP, t. 14, s. 195); K. Grzybowski, *Historia państwa i prawa Polski*, t.IV, *Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa*, Warszawa 1982, s. 118.

²¹ Art. 13 USC w Cesarstwie- *Swod Zakonow*, t. III, s. 4.

pokoju czy sędziego śledczego było ukończenie co najmniej 25 lat, zaś w przypadku niższych urzędów np. komornika – 21 lat²².

Od kandydatów do służby urzędniczej w Królestwie Polskim nie wymagano, poza sprawdzianem z języka rosyjskiego, składania egzaminów stwierdzających ich predyspozycje do sprawowania konkretnej posady. Kwalifikacje osób ubiegających się o przyjęcie do służby cywilnej oceniano na podstawie świadectw ukończenia właściwych zakładów naukowych²³. W pionie władz administracyjnych osoby legitymujące się patentem ukończenia uniwersytetu, akademii lub innej szkoły wyższej mogły ubiegać się o posady od XIV do VIII klasy włącznie, kandydaci składający świadectwo ukończenia szkoły średniej mieli prawo do nominacji na stanowiska do IX klasy, zaś osoby, które ukończyły co najmniej czterech lat nauki w szkole powiatowej lub miejskiej tylko na posady XIV i XII klasy²⁴.

W sądownictwie wymagano ukończenia wyższego zakładu naukowego o profilu prawniczym lub odbytego egzaminu w tym zakresie lub wreszcie co najmniej 3-letniej służby w sądach Cesarstwa po reformie 1864 r. Nominacja na stanowiska w pionie sądownictwa ogólnego była poprzedzona aplikacją i często odpowiednim stażem na niższym w hierarchii urzędzie sądowym²⁵. Jedynie w przypadku sędziów pokoju nie wymagano wykształcenia prawniczego i wystarczające było świadectwo ukończenia szkoły średniej; ponadto, jeśli nawet kandydat takiego świadectwa nie posiadał mógł złożyć odpowiedni egzamin lub wykazać, że w ciągu trzech lat służby nabył praktyczną umiejętność prowadzenia spraw sądowych²⁶.

²² Art. 33 postanowienia o zastosowaniu... w związku z art. 19 pkt 1) i art. 205 ustawy o organizacji władz sądowych...; art. 60 postanowienia o zastosowaniu... i art. 299 ustawy o organizacji władz sądowych...

²³ Początkowo, zgodnie z postanowieniem namiestnika z 12. XI. 1816 r., wszyscy kandydaci do służby państwowej, tak w administracji, jak i w sądownictwie musieli złożyć egzamin sprawdzający ich kwalifikacje, bądź przed komisjami egzaminacyjnymi działającymi przy komisjach wojewódzkich, bądź przed Najwyższą Komisją Egzaminacyjną przy Radzie Stanu – *DPKP*, t. 2, s. 225. Jednakże wprowadzona ukazem z 23 IV / 5 V 1840 r. ustawa o kursach prawnych przewidywała ten wymóg jedynie dla urzędników sądowych – *DPKP*, t. 25, s. 11. W 1852 r. Rada Administracyjna stwierdziła, iż ocena kwalifikacji kandydatów do służby cywilnej w administracji rządowej ma następować, tak jak w Cesarstwie, na podstawie świadectw ukończenia odpowiednich zakładów naukowych – Wypis z protokołu posiedzenia Rady Administracyjnej z 22 I / 3 II 1852 r., *DPKP*, t. 44, s. 415.

²⁴ Art. 68-102 USC w Cesarstwie-Swod Zakonow, t. III, s. 17-25.

²⁵ Art. 33 postanowienia o zastosowaniu... w związku z art. 19 pkt 1) i art. 203-210 ustawy o organizacji władz sądowych... Formalnie dopuszczano również osoby wykazujące się 10-letnią praktyką obrońcy przysięgłego, lecz w warunkach Królestwa Polskiego przepis art. 204 ustawy o organizacji władz sądowych... – chociaż obowiązujący – pozostawał martwą literą prawa.

²⁶ Art. 33 postanowienia o zastosowaniu... w związku z art. 19 pkt 1) i 2) ustawy o organizacji władz sądowych... Art. 22 postanowienia o wprowadzeniu... Tym samym sędziami pokoju w Królestwie Polskim mogli zostać mianowani dotychczasowi prezesi i wiceprezesi komisji do spraw włościańskich, komisarze włościańscy i stali członkowie gubernialnego urzędu do spraw włościańskich. W polskiej literaturze prawniczej tego okresu krytykowano rozwiązanie zastoso-

Z obowiązku przedstawiania świadectw ukończenia nauki były zwolnione osoby ubiegające się o posady oficjalistów, jak woźni, dozorczy czy posługacze. Od tych ostatnich wymagano jedynie praktycznej umiejętności czytania i pisania²⁷.

Kandydat ubiegający się o przyjęcie do służby cywilnej był obowiązany złożyć stosowne podanie, do którego należało dołączyć metrykę urodzenia i chrztu, oraz świadectwo lub patent ukończenia odpowiedniego zakładu naukowego. Na tej podstawie organ właściwy do mianowania urzędnika danej klasy wydawał decyzję nominacyjną na piśmie lub przez odpowiedni wpis do listy stanu służby urzędnika. Formalnym dopełnieniem aktu nominacji były: złożenie przez urzędnika przysięgi wierności aktualnie panującemu monarsze oraz instalacja, czyli określenie zakresu obowiązków i czynności urzędowych przywiązanych od obejmowanej posady. Dopiero przez akt nominacji, przysięgę i instalację kandydat do służby cywilnej stawał się urzędnikiem państwowym²⁸. Ponadto urzędnicy, których obowiązki służbowe związane były z dysponowaniem funduszami skarbowymi i miejskimi, zaś w pionie sądownictwa – komornicy składali kaucję, która służyła zabezpieczeniu ewentualnych roszczeń osób prywatnych z tytułu szkód wyrządzonych im przez urzędnika przy wykonywaniu jego obowiązków służbowych²⁹.

4. Obowiązki służbowe. Z chwilą nominacji każdy urzędnik zatrudniany w administracji państwowej, czy też sądownictwie przyjmował na siebie szereg obowiązków, których powinien przestrzegać w okresie pełnienia służby. Obowiązki te miały na celu zapewnienie karności urzędników oraz sprawności funkcjonowania organów państwowych. Za ich naruszenie groziły urzędników sankcje karne i dyscyplinarne włącznie z wykluczeniem ze służby.

Każdy urzędnik administracyjny jak i niżsi urzędnicy sądowi zobowiązani byli do ścisłego i niezwłocznego wykonywania poleceń służbowych swoich przełożonych. Za odmowę lub opieszale wykonywanie poleceń zwierzchnika urzędnikowi groziły kary administracyjne – upomnienia, nagany, a nawet zwolnienie ze służby i areszt do siedmiu dni. Urzędnikowi nie wolno by-

wane w Królestwie Polskim. Uważano również, że przy rezygnacji z zasady wybieralności sędziego pokoju i ustalonego cenzusu majątkowego warunkiem nieodzownym powinno być ukończenie wyższego zakładu naukowego o profilu prawniczym. Argument ten znajdował w pełni uzasadnienie, gdy spojrzymy na zakres jurysdykcji sędziów pokoju i konieczność szerokiej znajomości obowiązującego prawa (np. prawa cywilnego obowiązującego w Królestwie Polskim, a nawet procedur stosowanych przed sądami pionu ogólnego).

²⁷ Art. 33 USC w Cesarstwie- *Swod Zakonow*, t.III, s. 8-9.

²⁸ Art. 185 USC w Cesarstwie- *Swod Zakonow*, t. III, s. 42 i art. 34 postanowienia o zastosowaniu... Rota przysięgi znajduje się w dodatku do art. 225 ustawy o organizacji władz sądowych... Urzędnicy administracyjni dołączali również pisemną deklarację, że nie należą i nie będą należeć w przyszłości do żadnych tajnych stowarzyszeń.

²⁹ Zdanie Rady Państwa w 9/21 VI 1873 r., *Zbiór Praw*, t. XXXIII, s. 115; Art. 49, 60, 62 postanowienia o zastosowaniu... i art. 299, 301 i uwaga nr 2 do art. 302 ustawy o organizacji władz sądowych...

ło zwracać się do władz naczelnych urzędu z pominięciem hierarchii służbowej, chyba że polecenia jego bezpośredniego zwierzchnika były *wrogie dla państwa i J. C. M.*³⁰

Urzednicy winni byli wykonywać swoje czynności osobiście, w godzinach biurowych i w budynku urzędu. Samowolne oddalenie się z urzędu bez zgody zwierzchnika lub naruszanie czasu pracy narażało urzędnika na surowe kary dyscyplinarne.

Do interesantów miał on obowiązek odnosić się przyzwoicie, z poszanowaniem ich godności osobistej. Jeżeli urzędnik zachowywał się sprzecznie z tym wymogiem lub wyrządził petentowi szkodę materialną swoim bezprawnym zachowaniem mógł być pociągnięty do odpowiedzialności karnej lub cywilnej³¹.

Powinnością każdego urzędnika i oficjalisty było zachowanie tajemnicy państwowej i służbowej. Obowiązek ten wiązał urzędnika tak podczas pełnienia służby jak i po przejściu na emeryturę lub w stan nieczynny³².

Ze względu na specyfikę profesji nieco inaczej wyglądało to w przypadku sędziów. Przykładowo sędzia pokoju, mimo wyznaczonej stałej siedziby, zobowiązany był do przyjmowania prośb i zażaleń w każdym miejscu i o każdym czasie, a nawet rozstrzygać sprawy na miejscu *gdzie takowe się wszczęły*³³. Sfera działalności orzeczniczej sądów podlegała kontroli instancyjnej, chociaż niewykluczona było zwolnienie lub przeniesienie sędziego w wypadku stwierdzenia jego nieprzydatności lub utraty zaufania do jego osoby. Stan ten był konsekwencją zawieszenia w Królestwie Polskim do czasu wydania specjalnego rozporządzenia art. 243 ustawy o organizacji władz sądowych..., gwarantującego niewzruszalność i niezależność sędziów, zaś jego odpowiednik w pionie sądownictwa pokojowego został wprost zmieniony, dając Ministrowi Sprawiedliwości możliwość zmian personalnych w drodze decyzji uznaniowych³⁴.

³⁰ Postanowienie namiestnika z 21. VI. 1821 r., *DPKP*, t. 7, s. 20; postanowienia Rady Administracyjnej z 17. II. / 1. III. 1833 r., *DPKP*, t. 15, s. 20 i z 17. / 29. IX. 1843 r., *DPKP*, t. 32, s. 325 oraz art. 719 USC w Cesarstwie- *Swod Zakonow*, t. III, s. 156.

³¹ Art. 720 USC w Cesarstwie- *Swod Zakonow*, t. III, s. 157.

³² Za naruszenie tajemnicy służbowej groziły urzędnikowi kary dyscyplinarne, zaś ujawnienie tajemnicy państwowej traktowano jako przestępstwo zdrady stanu zagrożone najwyższym wymiarem kary. Art. 716 USC w Cesarstwie- *Swod Zakonow*, t. III, s. 156; Kodeks Kar Głównych i Poprawczych z 1847 r., s. 323-337.

³³ Art. 35 postanowienia o zastosowaniu... (zmieniający pierwszą część art. 41 ustawy o urządzeniu władz sądowych...) oraz utrzymana w mocy część art. 41 ustawy o urządzeniu władz sądowych... Patrz również: W. Miłkaszewski, *Rys organizacji władz sądowych podług ustaw z 20 listopada 1864 r. i postanowienia o wprowadzeniu reformy sądowej w Królestwie Polskim z dnia 19 lutego 1875 r.*, Warszawa 1876, 42-43; L.G. Szarkow, *Mirowoj sudja w doriewolucyjnojj Rossii*, Gosudarstwo i prawo, Moskwa 1998, nr 9, s. 81. W praktyce działalność sędziów pokoju przepis ten rzadko był respektowany.

³⁴ Art. 56 postanowienia o zastosowaniu...; Art. 243 ustawy o organizacji władz sądowych... utrzymał moc obowiązującą jedynie wobec prezesów, wiceprezesów i sędziów sądów ogólnych którzy przesłużyli co najmniej 3 lata na tych posadach w nowo zorganizowanych sądach. Doty-

Uprawnienia nadzorcze w zakresie administracji sądowej przysługiwały sądowi wyższemu wobec niższych, prezesom sądów wobec ich personelu, zaś nad działalnością całego sądownictwa w Królestwie Polskim Ministrowi Sprawiedliwości w Petersburgu. Na jego ręce trafiały sprawozdania z działalności sądów, on zatwierdzał instrukcje i wydawał cyrkularze oraz czuwał nad „karnością” sędziów³⁵.

Urzędnicy administracyjni nie mogli podejmować bez zezwolenia przełożonych dodatkowego zatrudnienia, prowadzić działalności gospodarczej ani wykonywać takich zajęć, które pozostawałyby w sprzeczności z ich obowiązkami lub mogłyby wywołać podejrzenie o stronniczość³⁶. Sędziowie nie mogli pełnić żadnych urzędów służby rządowej lub obywatelskiej, z wyjątkiem urzędów honorowych w miejscowych zakładach dobroczynnych i naukowych oraz obejmował ich zakaz przynależności do partii, związków i stronnictw politycznych³⁷. Często natomiast delegowano ich – jako *osoby zaufania publicznego* – do nowo powstających rządowych instytucji (np. kuratoriów ds. trzeźwości...) czy do różnych lokalnych komisji (np. specjalne komisje powołane dla wyceny ziemi pod budowę cerkwi lub linii kolejowej)³⁸.

Przepisy pragmatyki służbowej zawierały postanowienia, które umożliwiały przełożonym daleko idącą ingerencję w sprawy prywatne podległych im urzędników. Zwierzchnicy mogli kontrolować ich życie osobiste, aby dla dobra służby „zapobiegać pijaństwu, niemoralności, kłamstwom i oszustwom urzędników”³⁹. Ponadto urzędnik nie mógł swobodnie zawrzeć związku małżeńskiego bez uprzedniego zezwolenia swoich przełożonych, które było składane do akt stanu cywilnego. Duchowny, który udzielił ślubu bez zezwolenia podlegał karze, zaś urzędnik był zwalniany ze służby jako „nieuległy rozporządzeniom rządu”⁴⁰.

czyło to również prokuratora, pomocnika prokuratora i sędziów śledczych. Zmiana w tym zakresie nastąpiła na podstawie NZZRP z 16/28 II 1898 r. – N. Rejnke, *Oczerk zakonodatielstwa Carstwa Polskago (1807-1881)*, S.Peterburg 1902, s.170; N. Szrejber, *Uczriednienije sudiebnych ustanowlienij*, S. Peterburg, 1910, s. 441-442; Art. 26 i 39 postanowienia o zastosowaniu... zmieniający art. 72 ustawy o organizacji władz sądowych...

³⁵ Archiwum Państwowe w Lublinie (APL), Prokurator Sądu Okręgowego w Lubinie (PSOL) 3, Cykularz Ministra Sprawiedliwości z 30 IV / 12 V 1880 r., nfol; N.N. Jefremowa, *Ministerstwo Justicji Rossijskoj Imperii 1802-1917 gg.*, Moskwa 1983, s. 75.

³⁶ Art. 717 USC w Cesarstwie – *Swod Zakonow*, t. III, s. 156.

³⁷ Art.42, 246 ustawy o organizacji władz sądowych...; APL, PSOL 88, Ukaz Senatu Rządzącego z 5/18 II 1907 r., nfol; GSW z 1907 r., nr 1, s.8 i nr 9, s.134-135; Patrz szerzej na ten temat S. Walicki, *Przymusowa bezpartyjność sędziowska*, GSW z 1907 r., nr 19, s. 286-287 i nr 20, s. 299-300 i nr 21, s. 315-316.

³⁸ APL, Zjazd Sędziów Pokoju (ZSP) I okręgu guberni lubelskiej 57/1878, Prezes ZSP II okręgu pokojowego guberni lubelskiej do Prezesa ZSP I okręgu pokojowego guberni lubelskiej z 1 XII 1880 r., k. 55; ZSP I okręgu guberni lubelskiej 35/1899, Gubernator lubelski do Prezesa ZSP I okręgu pokojowego guberni lubelskiej z 9 X 1899 r., nfol.

³⁹ Art. 723 USC w Cesarstwie – *Swod Zakonow*, t. III, s. 157.

⁴⁰ Ukaz o małżeństwie z 16. / 28. III. 1836 r., *DPKP*, t. 17, s. 112, art. 21.

5. Prawa i przywileje. Prawodawstwo urzędnicze przewidywało katalog praw i przywilejów, z których korzystali urzędnicy zatrudnieni w służbie cywilnej. Miały one na celu z jednej strony zapewnić każdemu urzędnikowi stabilność posady, z drugiej zaś stanowiły motywację do rzetelnego wykonywania obowiązków. Dlatego też niektóre z nich, jak np. wynagrodzenie, wynikały wprost z istoty stosunku urzędniczego i były określane równocześnie z aktem nominacji, podczas gdy pozostałe przyznawano urzędnikowi bądź dla wyróżnienia, bądź jako nagrodę za długoletnią nienaganną służbę. Do podstawowych praw i przywilejów urzędniczych należały: prawo do wynagrodzenia i dodatków służbowych, urlopu, prawo ubiegania się o awans oraz prawo do nabycia szlachectwa osobistego lub dziedzicznego. Osobną kategorię praw urzędniczych, wykraczającą jednak poza ramy niniejszego opracowania, stanowiły uprawnienia emerytalne. Ponadto przywilejem każdego urzędnika było noszenie munduru służby cywilnej⁴¹, używanie rang i tytułów urzędniczych oraz zwolnienie od obowiązku służby wojskowej⁴². Odstępstwem od ogólnych reguł były prawa i przywileje przewidziane ukazem z 30 VII / 11 VIII 1867 r. dla urzędników rosyjskich podejmujących służbę w guberniach Królestwa Polskiego. W zamyśle władz carskich miały one służyć szybkiej rusyfikacji obsady personalnej organizowanej administracji Królestwa, stąd też były sformułowane korzystniej niż prawa i przywileje określone w pragmatyce urzędniczej⁴³.

a) *Uposażenie*. Każdy urzędnik służby cywilnej, otrzymywał wynagrodzenie, w skład którego wchodziła pensja i *pieniądze stołowe* przyznawane na pokrycie kosztów zagospodarowania i wydatki reprezentacyjne. Wysokość wynagrodzenia była ściśle związana z klasą zajmowanej posady, a jej wysokość określał etat płac przewidzianych dla poszczególnych stanowisk służbowych⁴⁴.

⁴¹ *DPKP*, t. 19, s. 37-141; postanowienia Rady Administracyjnej z 29. IX. / 11. X. i 18. / 30. XII. 1836 r., oraz z 5. / 17. I. i 16. / 28. II. 1837 r., *DPKP*, t. 20, s. 201-405; Patrz: art. 525 USC wraz z dodatkami – *Swod Zakonowi*, t. III, s. 114, 219-224; Ukazy cesarskie z 2/14 VI 1855 r. i 8/20 III 1856 r. – *DPKP*, t. 49, s. 133-159, 323-359; NZPKM z 18/30 VI 1882 r. – przedruk w A. Tuszyńska, *Rosjanie w Warszawie*, Warszawa 1992, s. 100; Przepisy mundurowe zatwierdzone 25 V / 6 VI 1894 r., Rozkaz najwyższy z 8/20 III 1895 r., SUiRP z 1895 r., nr 56, st. 383 i 384); GSW z 1896 r., nr 3, s. 36-37 i z 1897 r., nr 3, s. 36; Opis mundurów i ich noszenia przez urzędników sądowych zatwierdzony 14/27 X 1904 r. (*Pamiętna książka Warszawskiego Sądziebnago Okręga na 1905 g.*, s. 241-250; N. Szrejber, *Uczrzednienie sudiiebnych ustanowlienij...*, s. 563).

⁴² Ustawa o obowiązku służby wojskowej z 1/13 I 1874 r. – *Zbiór Praw*, t. IV, s. 17-135 i ukaz Senatu Rządzącego z 27 V / 8 VI 1877 r. zawierający spis urzędów w służbie państwowej i publicznej, których pełnienie uwalnia od powołania z zapasu do armii i do czynnych oddziałów floty oraz służby w obronie krajowej (Rozdział A-Urzednicy w państwowej służbie). – *Zbiór Praw*, t. XI, s. 261-283.

⁴³ *DPKP*, t. 67, s. 289-299.

⁴⁴ Art. 539 – 541 USC w Cesarstwie – *Swod Zakonowi*, t. III, s. 119; Art. 8 postanowienia o zastosowaniu... i Etaty władz sądowych Warszawskiego Okręgu Sądowego z 19 II / 3 III 1875 r. (*Zbiór Praw*, t. VI, s. 241).

Urzędnik administracyjny nabywał prawo do płacy etatowej w dniu instalacji na stanowisko służbowe, a tracił je z chwilą śmierci, z dniem zwolnienia ze służby, w razie przedłużenia urlopu powyżej dwóch miesięcy lub choroby trwającej ponad cztery miesiące. Urzędnicy *spadli z etatu*, to jest tacy, których posada nie została w danym roku przewidziana w etacie urzędu, zachowywali prawo do połowy dotychczasowej pensji przez dwa lata⁴⁵.

Dla urzędników pochodzenia rosyjskiego, którzy przybyli z Cesarstwa do służby w Królestwie, jak i wszystkich urzędników sądowych przewidziano korzystniejsze warunki, gdyż otrzymywali wynagrodzenie od dnia nominacji. Miało to duże znaczenie dla tych, którzy przybywali z odległych zakątków Cesarstwa, tym bardziej, że otrzymywali jeszcze dodatkowo zapomogę i zwrot kosztów podróży. Jeżeli pozostawali poza etatem wypłacano im przez rok całą pensję⁴⁶.

Oprócz płacy etatowej, uposażenie urzędnika obejmowało dodatki służbowe. Należały do nich: dodatki osobiste do pensji (np. dodatek do wynagrodzenia sędziego pokoju przeznaczony na oświetlenie i ogrzanie wynajętego mieszkania), diety i delegacje (w pionie sądownictwa stałą etatową delegacją otrzymywał np. prezes zjazdu sędziów pokoju, ze względu na charakter nadzorczy swojej funkcji) oraz zasiłki pieniężne na wynajęcie mieszkania⁴⁷.

I w tym wypadku przewidziano szczególne uprzywilejowanie Rosjan. Urzędnicy rosyjscy, którzy podjęli służbę w Królestwie po 1/13 I 1864 r., otrzymywali co pięć lat stały dodatek w wysokości 15% pensji etatowej, a jeżeli byli zatrudnieni w wydziale oświecenia publicznego – 25% z zastrzeżeniem, że ogólna suma otrzymanych dodatków nie mogła przekroczyć podwójnego całkowitego wynagrodzenia urzędnika⁴⁸.

⁴⁵ Art. 558-605 USC w Cesarstwie- *Swod Zakonowi*, t.III, s.122-132 oraz postanowienie namiestnika z 14. XII.1816 r., *DPKP*, t. 3, s. 11.

⁴⁶ Art. 1004 USC w Cesarstwie... i art. 2, 15, 17 ukazu z 30 VII/11 VIII 1867 r. -*DPKP*, t. 67, s. 291, 293, 297-299; Postanowienie Komitetu Urządzającego z 18/31 VI 1868 r., *DPKP*, t. 68, s. 345; art. 9 i 10 postanowienia o wprowadzeniu... W przypadku nabycia prawa do wynagrodzenia z chwilą nominacji urzędnik sądowy musiał przybyć do nowego miejsca służby w terminie przeznaczonym na pokonanie odpowiedniej odległości, który ściśle określony był w przepisach o służbie cywilnej. W rzeczywistości wypłacano te sumy jedynie sędziom, zaś sekretarzom zjazdów odmawiano, tłumacząc że są oni jedynie urzędnikami kancelaryjnymi, a fundusz przeznaczony na ten cel w Ministerstwie Sprawiedliwości jest ograniczony. APL, ZSP I okręgu guberni lubelskiej 27/1876 r., Minister Sprawiedliwości do Prezesa ZSP I okręgu pokojowego guberni lubelskiej z 13 XII 1876 r., k. 99-99v.

⁴⁷ Art. 539 – 541 USC w Cesarstwie- *Swod Zakonowi*, t. III, s. 119; Etaty władz sądowych Warszawskiego Okręgu Sądowego z 19 II / 3 III 1875 r. (*Zbiór Praw*, t. VI, s. 241); *Zbiór Praw*, t. XIV, Ukaz Senatu Rządzącego z 11/23 IV 1878 r., art. I, s. 249-253.

⁴⁸ Art. 552 – 557 USC w Cesarstwie- *Swod Zakonowi*, t. III, s. 121-122; Art. 7 ukazu z 30 VII/11 VIII 1867 r. *DPKP*, t. 67, s. 293. Istniało jeszcze jedno ograniczenie dotyczące liczby osób wynagrodzonych dodatkiem za 5-letnią służbę w Królestwie Polskim. Liczba ich nie mogła przekraczać połowy wszystkich urzędników zatrudnionych w danym urzędzie, zaś w pionie sądownictwa 1/3 ogólnej liczby sędziów zatrudnionych w Warszawskim Okręgu Sądowym.- Uwaga nr 2 do art. 7 ukazu z 30 VII / 11 VIII 1867 r.

b) *Urlop*. Otrzymanie urlopu było nie tyle prawem urzędnika wynikającym wprost ze stosunku zatrudnienia, co przywilejem o który urzędnik musiał zabiegać u swoich zwierzchników. Również wymiar urlopu nie zależał od stażu pracy urzędnika, ale od uznania przełożonego. Urlop w wymiarze do dwudziestu dziewięciu dni, podczas którego urzędnik miał obowiązek przebywać na terenie Królestwa lub Cesarstwa, był udzielany przez jego bezpośredniego przełożonego; urlop w wymiarze przekraczającym dwadzieścia dziewięć dni, ale nie dłuższy niż cztery miesiące – przez naczelnika tej władzy, do której należała nominacja urzędnika; urlop w wymiarze przekraczającym cztery miesiące oraz każdy urlop udzielony na wyjazd zagraniczny zależał od decyzji panującego, przy czym wniosek w tej kwestii składały władze zwierzchnie urzędnika⁴⁹.

W pionie sądownictwa ogólnego istniało prawo do półtoramiesięcznego urlopu, ale jedynie w okresie ferii sądowych. Poza tym okresem urlop na okres nie dłuższy niż 4 miesiące udzielały ogólne zgromadzenia sądów w których pełnił swoje obowiązki. Urlop powyżej jednego miesiąca z zachowaniem wynagrodzenia, jak i urlop powyżej czterech miesięcy dla urzędników pionu sądownictwa ogólnego zależał od decyzji panującego. W pionie sądownictwa pokojowego uprawnienia dotyczące przyznawania urlopow na okres powyżej jednego miesiąca posiadał Minister Sprawiedliwości⁵⁰.

c) *Prawo do awansu*. Urzędnik, który lojalnie i nienagannie wykonywał swoje obowiązki mógł liczyć na otrzymanie wyższej rangi, co często wiązało się awansem na posadę o klasę wyższą od zajmowanej. Otrzymanie awansu zależało jednak od istnienia wakującej posady, rekomendacji przełożonych oraz od okresu wysługi lat służby na dotychczasowym stanowisku. Kwalifikacje urzędnika predestynujące go do objęcia nowych obowiązków służbowych na wyższym stanowisku nie były oceniane na podstawie osobnego egzaminu. W konsekwencji urzędnik mianowany na pierwszy urząd klasowy nie musiał już w dalszej służbie wykazywać się żadnymi dodatkowymi umiejętnościami i wspinał się po drabinie hierarchii urzędniczej zgodnie z zasadami wysługi lat i dzięki pozytywnej opinii zwierzchników⁵¹.

Ustawodawstwo urzędnicze przewidywało zwykły i skrócony okres wysługi lat służby w celu otrzymania wyższej rangi czy posady wyższej klasy. Zwykły okres stażu pracy wynosił trzy lata przy awansach na posady od XIV do VIII klasy (od rangi rejestratora kolegiatego do radcy tytularnego) włącznie oraz cztery lata przy awansach na stanowiska od VII do V klasy włącznie (od asesora kolegiatego do radcy stanu). Awans na urzędy pierwszych czterech klas i otrzymanie rangi rzeczywistego radcy stanu nie zależało już

⁴⁹ Art. 728-739 USC w Cesarstwie – *Swod Zakonny*, t. III, s. 158-161; postanowienie namiestnika z 21 V 1816 r., *DPKP*, t. 1, s. 400.

⁵⁰ Art. 40 postanowienia o zastosowaniu... i art. 184, 232-233 ustawy o organizacji władz sądowych...

⁵¹ Art. 263-266 USC w Cesarstwie – *Swod Zakonowi*, t. III, s. 56-57.

od stażu pracy, a jedynie od swobodnego uznania panującego wyrażanego w imiennych rozkazach. W razie uznania szczególnych zasług i poświęcenia urzędnika dla dobra służby, terminy te mogły być skrócone na wniosek zwierzchników o jeden rok i wynosiły odpowiednio dwa i trzy lata. Ponadto dla Rosjan sprawujących swój urząd w Królestwie Polskim okresy te skracało jeszcze o jeden rok.⁵²

Taki awans po szczeblach klas urzędów w hierarchii urzędniczej nie miał miejsca wśród urzędników sądowych, ze względu na fakt przynależności sędziów do jednej – V klasy urzędniczej. Awans na posadę wyższej klasy był jedynie możliwy przy objęciu posad prezesów sądów pionu ogólnego (patrz wyżej). Drogą kariery urzędniczej można doskonale prześledzić wśród sędziów pokoju, którzy obejmowali swój urząd posiadając jedynie rangę rejestratora kolegiałnego (co odpowiadało urzędowi XIV klasy wg „Tabeli o rangach”).⁵³ Za wysługę lat w służbie systematycznie awansowali po szczeblach rang uzyskując z czasem rangę radcy stanu, która odpowiadała posiadanemu urzędowi V klasy. Jednak przez cały okres służby na tym stanowisku, mimo posiadania niższej rangi korzystali oni ze wszystkich praw i przywilejów rangi radcy stanu, co stanowiło jeden ze specyficznych przywilejów urzędników sądowych. Jeżeli sędzia przestawał pełnić urząd, posiadał nadal prawa i przywileje z tytułu rangi, którą otrzymał na zasadach ogólnych za wysługę lat, lecz ranga ta nie mogła być wyższa od rangi radcy stanu.⁵⁴

d) *Prawo do nabycia szlachectwa.* Otrzymanie rangi rzeczywistego radcy stanu w czasie służby było równoznaczne z otrzymaniem szlachectwa dziedzicznego, o ile nagrodzony jeszcze takiego nie posiadał (patrz niżej). Przywilejem urzędnika, który uzyskał szlachectwo dziedziczne lub osobiste (w przypadku niższych rang) było generalne zwolnienie ze wszystkich podatków osobistych.⁵⁵

e) *Prawo do kształcenia dzieci na koszt państwa.* Niezamożni urzędnicy rosyjscy, którzy przybyli do Królestwa po 1 / 13 I 1864 r. i przesłużyli w tu-tejszej administracji cywilnej lub sądach co najmniej dwa lata, mogli liczyć na pomoc w pokryciu kosztów wykształcenia dzieci w szkołach publicznych. Jeżeli zaś wychowywali dzieci w szkole prywatnej, mieli prawo do wsparcia finansowego w wysokości 100-150 rubli rocznie na jedno dziecko (w zależ-

⁵² Art. 341, 342, 345 USC w Cesarstwie – *Swod Zakonow...*, t. III, s. 75 i art. 3 ukazu z 30 VII / 11 VIII 1867 r., Przepisy o prerogatywach urzędników ruskiego pochodzenia, służących w Guberniach Królestwa Polskiego – *DPKP*, t.67, s. 291.

⁵³ W 1876 r. wśród sędziów pokoju i prezesów zjazdów w guberni lubelskiej nie było ani jednej osoby posiadającej rangę radcy stanu, która odpowiadała V klasie urzędniczej.

⁵⁴ Art. 239 i 241 ustawy o organizacji władz sądowych...

⁵⁵ *SUIRP z 1900 r.*, nr 59, st. 1282, Najwyższy reskrypt Imienny z 28 V / 10 VI 1900 r., o warunkach nabycia praw szlachectwa dziedzicznego i o sposobie zapisywania rodów szlacheckich do ksiąg szlacheckich; *GSW z 1900 r.*, nr 32, s. 502.

ności od wieku potomstwa). Zapomogę taką urzędnik otrzymywał najwyżej na troje dzieci⁵⁶.

6. Nagrody i odznaczenia. Za szczególne zasługi oraz za długoletnią wzorową służbę urzędnik mógł być przedstawiony przez swoich przełożonych do nagrody. Kwestię nagród regulowała ustawa i liczne przepisy szczegółowe. Zgodnie z ustawą o służbie cywilnej i licznymi przepisami szczegółowymi do nagród przyznawanych urzędnikom należały: pisemna pochwała udzielana przez cesarza bądź ogólnie dla całego urzędu bądź imiennie dla wyróżnionego urzędnika, rangi cywilne, ordery św. Stanisława, św. Anny, św. Włodzimierza lub czasowa dzierżawa (arenda) majątku ziemskiego, podarunki cesarskie (złote lub srebrne zegarki i tabakiery), jednorazowe nagrody pieniężne, paszport oraz jubileusz po dwudziestu pięciu latach służby na kierowniczym stanowisku⁵⁷. Najbardziej cenionym z orderów był order św. Włodzimierza, którego najniższa – IV klasa przyznawana była aż po 35 latach nie-nagannej służby⁵⁸. Na marginesie należy zaznaczyć, że otrzymanie orderu św. Włodzimierza pierwszych trzech klas było równoznaczne z nadaniem szlachectwa dziedzicznego, zaś orderu św. Włodzimierza IV klasy – szlachectwa osobistego, jeśli takiego odznaczony jeszcze nie posiadał⁵⁹.

7. Rozwiązanie stosunku urzędniczego mogło nastąpić w jednej z czterech sytuacji: likwidacja lub reorganizacja organu, uwzględnienie przez zwierzchników urzędnika jego prośby o zwolnienie ze służby cywilnej, zwolnienie urzędnika jednostronną decyzją organu oraz śmierć urzędnika.

W razie likwidacji lub reorganizacji urzędu, a także w sytuacji gdy na skutek zmniejszenia liczby etatów w urzędzie, dotychczasowe stanowisko służbowe zajmowane przez urzędnika nie zostało przewidziane w etacie na

⁵⁶ Art. 8 ukazu z 30 VII/11 VIII 1867 r. -*DPKP*, t.67, s.293-295. Warunki wstrzymania tej zapomogi określone zostały w postanowieniu Komitetu Urządzącego z 16/28 IV 1869 r. – *Po-stanowienija Uczrieditielnogo Komitteta w Carstwie Polskom (dalej: PKU)*, t. 14, s. 144; *APL*, *ZSP* I okręgu GL 3/1891, *Cyrkularz MS* z 2 IX 1891 r., nfol; Sumy te zawsze były wypłacane przez Skarb Państwa, nawet gdy sędzia pokoju czy urzędnik administracyjny był utrzymywany z funduszy miejskich – wyrok Senat Rządzącego z 1902 r. (*GSW* z 1902 r., nr 37, s. 594). W świetle wyroku Senatu Rządzącego z 1907 r. urzędnik pochodzenia rosyjskiego, który przesłużył w Królestwie Polskim dwa lata i uzyskał prawo do zapomogi na kształcenie dzieci, to w razie ponownego otrzymania posady w Królestwie nie musiał ponownie odsłużyć dwóch lat w celu nabycia prawa do tej zapomogi (*GSW* z 1907 r., nr 24, s. 372).

⁵⁷ Ukaz z 17/29 I 1861 r., *DPKP*, t. 58, s.143, 151-152, 171-175 oraz 199-205; art. 661-700 *USC* w Cesarstwie- *Swod Zakonow*, t.III, s.145-152; ukaz z 30. VII. / 11. VIII. 1867 r., *DPKP*, t.67, s.291, art.2 postanowienia Komitetu Urządzącego z 16. / 28. II. 1868 r., *PKU*, t. 12, s. 319.

⁵⁸ Ukaz z 16/28 IV 1840 r. – *DPKP*, t. 25, s. 97, ukaz z 17/29 I 1861 r. – *DPKP*, t. 58, s. 179-190. Przy urzędnikach pochodzenia rosyjskiego w Królestwie Polskim do okresu służby potrzebnej do otrzymania orderu św. Włodzimierza IV klasy, 3 lata służby w Królestwie liczone za 4 lata. – art. 6 ukazu z 30 VII/11 VIII 1867 r. – *DPKP*, t. 67, s. 293.

⁵⁹ Patrz przypis 55.

dany rok, tracił on wprawdzie posadę, ale nadal należał do korpusu urzędników służby cywilnej. Pozostawał on wtedy jako pracownik nadliczbowy, tzw. „urzędnik spadły z etatu” i przez dwa lata zachowywał prawo do połowy pensji bez dodatków służbowych, które pobierał na ostatnio zajmowanej posadzie⁶⁰.

Urzędnik miał prawo zwrócić się w każdym czasie do swoich zwierzchników z prośbą o zwolnienie z zajmowanej posady lub o pełną dymisję ze służby. W żadnym przypadku nie mógł samowolnie opuścić swojego stanowiska służbowego przed otrzymaniem formalnej decyzji zwalniającej go od obowiązku wypełniania powierzonych czynności urzędowych. Prośba o zwolnienie ze służby cywilnej, podobnie jak podanie o przyjęcie do niej, była adresowana bezpośrednio do monarchy. Decyzję o dymisji urzędnika podejmowały te władze, które mianowały go na ostatnią posadę. Mogły one odmówić prośbie urzędnika, jeżeli jego kwalifikacje były niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania instytucji, ale tylko do czasu nominacji następcy na jego stanowisku służbowym⁶¹.

Rozwiązanie stosunku urzędniczego jednostronną decyzją organu mogło nastąpić bądź na skutek negatywnej oceny urzędnika i jego pracy w urzędzie, bądź w następstwie skazującego wyroku sądowego za popełnione przez niego wykroczenia służbowe lub kryminalne. W pierwszym przypadku decyzja o dymisji zależała wyłącznie od swobodnego uznania władz zwierzchnich, w drugim była obligatoryjna. Decyzja o dymisji była ostateczna. Urzędnikowi nie przysługiwało odwołanie do władz wyższych, ani żądanie rozpatrzenia jej zasadności na drodze sądowej. Równocześnie z dymisją zwolniony w ten sposób urzędnik otrzymywał zaległe wynagrodzenie i atestat zaświadczający o jego zatrudnieniu w służbie cywilnej⁶².

Naturalną przyczyną ustania stosunku urzędniczego była śmierć urzędnika. W jej następstwie stosunek prawny pomiędzy urzędnikiem i państwem ulegał rozwiązaniu z mocy samego prawa, bez konieczności dalszych działań ze strony władz zwierzchnich. Po śmierci urzędnika niektóre z nabytych przez niego praw i przywilejów przysługiwały nadal jego żonie i dzieciom. Należały do nich: prawo do nieodebranej pensji i dodatków służbowych, wysłużona przez zmarłego urzędnika pensja emerytalna, prawo do szlachectwa dziedzicznego oraz przywilej kształcenia dzieci na koszt państwa.

W konkluzji porównania pragmatyki służbowej urzędników administracyjnych i sądowych w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym można wyodrębnić cechy wspólne statusu prawnego tych dwóch, formalnie odrębnych grup zawodowych. Nawiazanie i rozwiązanie stosunku służbowego (poza śmiercią urzędnika) następowało na podstawie jednostronnego aktu wła-

⁶⁰ Art. 572, 573 USC w Cesarstwie – *Swod Zakonow*, t. III, s. 127.

⁶¹ Art. 748-755 USC w Cesarstwie – *Swod Zakonow*, t. III, s. 162-164.

⁶² Art. 756-758 USC w Cesarstwie – *Swod Zakonow*, t. III, s. 164.

dzy politycznej. Tym samym carat zapewniał sobie pełną kontrolę nad do-
 rem kadr urzędniczych i sądowych, wykluczając jakikolwiek udział społeczeń-
 stwa lub samorządu zawodowego. Ocena predyspozycji kandydatów na posa-
 dy administracyjne i sądowe miała jedynie charakter formalny, gdyż nie wy-
 magane były egzaminy kwalifikacyjne. Podobnie, możliwość awansu zależa-
 ła nie tyle od rzeczywistych umiejętności urzędnika, co od stażu służby i oce-
 ny jego lojalności przez zwierzchników. Szeroki zakres praw i przywilejów,
 szczególnie dla urzędników pochodzenia rosyjskiego, w zamyśle władz car-
 skich miał prowadzić do realizacji dwóch celów politycznych: ścisłego po-
 wiązania korpusu urzędniczego w Królestwie Polskim z samodzielnym
 aparatem państwowym oraz szybkiej rusyfikacji obsady personalnej admini-
 stracji i sądownictwa w spacyfikowanym po powstaniu styczniowym kraju.

**TABELA O RANGACH W PIONIE SŁUŻBY CYWILNEJ
 (NA PODSTAWIE ZWODU PRAW CESARSTWA ROSYJSKIEGO,
 T.III, wydanie z 1876 r., s. 217-219, dodatek do art. 263).**

Klasa urzędu	Ranga
1.	Kanclerz (<i>Kancler</i>)
2.	Rzeczywisty Tajny Radca (<i>Diejstwitielnyj Tajnyj Sowietnik</i>)
3.	Tajny Radca (<i>Tajnyj Sowietnik</i>)
4.	Rzeczywisty Radca Stanu (<i>Diejstwitielnyj Sztatskij Sowietnik</i>)
5.	Radca Stanu (<i>Sztatskij Sowietnik</i>)
6.	Radca Kolegialny (<i>Kolleżskij Sowietnik</i>)
7.	Radca Dworu (<i>Nadwornyj Sowietnik</i>)
8.	Asesor Kolegialny (<i>Kolleżskij Asesor</i>)
9.	Radca Tytularny (<i>Titularnyj Sowietnik</i>)
10.	Sekretarz Kolegialny (<i>Kolleżskij Sekretar</i>)
11.	Sekretarz Okrętowy (<i>Korabielnij Sekretar</i>)
12.	Sekretarz Gubernialny (<i>Gubernskij Sekretar</i>)
13.	Sekretarz Prowincjonalny (<i>Prowincjonalnyj Sekretar</i>)
14.	Rejestrator Kolegialny (<i>Kolleżskij Registrator</i>)